

О. О. ЯРЕМЕНКО,
канд. екон. наук

Alexander O. Yaremenko,
Ph. D. in Economics

КОНЦЕПЦІЯ СТВОРЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТА ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

On the grounds of analysis and generalization of modern theoretical scientific studies and practical foreign and domestic experience in the sphere of evaluation of social politics the author proposes the concept of creation of complex mechanism of the evaluation of formation and effectiveness of realization of social politics during the transformation of the Ukrainian society. The concept encompasses the description of major principles and provisions which are assumed as its basis. The author describes the main functions of evaluation, its characteristic features, main scientific instruments and methods, constituents of organization structure and the stages of its creation. Special attention is devoted to the description of the main participants of evaluation and users of the produced information, prospective results from the concept realization.

Загальновідомо, і про це свідчить уся історія розвитку людства, що будь-які форми суспільного устрою недосконалі. Низці причин цього присвячено безліч історико-філософських досліджень різних часів, аналіз яких не входить до предмета цієї роботи, достатньо нагадати лише одну: суспільства створюються людьми, котрі як живі істоти недосконалі в будь-якому вимірі – психофізіологічному, соціальному, духовному. В числі інших, можливо і з цієї причини, усі теоретичні

моделі ідеальних суспільств на кшталт теорії утопічного соціалізму, пропоновані в ході історії, так і залишилися нереалізованими утопіями. Тому природно, що будь-яке суспільство має внутрішні проблеми, і хоча вони не однакові в різних країнах у різні часи, більшість із них – соціальні.

Для забезпечення внутрішньополітичної, економічної та соціальної стабільності, головних передумов подальшого існування і розвитку, будь-яке суспільство змушене постійно вре-

гульовувати свої соціальні проблеми. Засіб такого регулювання – соціальна політика – був знайдений у стародавній часи (очевидно, одночасно з утворенням інституту держави, потрібного людям для визначення спільних “правил гри” й контролю за їх дотриманням).

Історія демонструє розмаїття форм і механізмів творення соціальної політики – від суто авторитарних (одноосібне прийняття рішень головним носієм влади, керованим власними емоціями і міркуваннями) до демократичних (за результатами парламентських дебатів, вивчення громадської думки тощо).

Значно менший досвід набутий людством щодо оцінювання соціальної політики. Це цілком природне явище, адже за авторитарії будь-який механізм об’єктивного систематичного оцінювання взагалі не міг існувати (на етапі зародження соціально-політичної ідеї якогось заходу, особа – головний носій влади, в кращому разі могла поцікавитися суб’єктивними думками наближених посадовців, зазвичай схвальними; на етапі реалізації – отримати від залежних радників об’єктивні дані, особливо негативні, було, зрозуміло, також украй проблематично). Лише за демократій оцінювання соціальної політики набуло розвитку, але його механізми усе ще недосконалі, до того ж міцно детерміновані соціокультурними традиціями і особливостями різних суспільств.

Чи потрібен Україні, яка все ще переживає період суспільної трансформації, власний механізм формування і оцінки ефективності реалізації соціальної політики, чи прискорить він просування до соціальної держави? Якщо потрібен, то яким він має бути?

Для відповіді на ці запитання доцільно звернутися знову-таки до історико-філософського аспекту проблеми. Делегувавши державі право й обов’язок творити соціальну політику, демократ, як найголовніше джерело влади, передусім, зрозуміло, бажав би забезпечити власні інтереси, а не інтереси еліти, хоча саме еліта найбільше формує та реалізує цю політику на практиці (хоча б тому, що, на відміну від широких мас населення, має безпосередній доступ до влади, механізмів прийняття рішень).

Звідси випливає об’єктивна суперечність (яка відповідно до закону єдності і боротьби протилежностей полягає в тому, що рушійна сила і зміст розвитку саме в цій боротьбі й полягають), притаманна процесові формування й реалізації соціальної політики: вироблення оптимальної соціальної політики (такої, що забезпечує баланс інтересів на користь суспільному розвитку, а не дестабілізує суспільство) відбувається на лінії зіткнення інтересів широких верств населення і владної еліти.

Доводити цю тезу посиланнями на класиків немає потреби – закони діалектики дійсні реально, і не можуть бути скасовані політичною кон’юнктурою. Єдність (збіг інтересів) тимчасова, плінна, умовна, а боротьба взаємовиключних протилежностей абсолютна, як і самий розвиток, рух [1]. Отже, приймаючи за аксіому, що безконфліктного середовища для вироблення соціальної політики не може бути апіорі, за природою цього явища, слід сконцентруватися на проблемі дотримання балансу інтересів. Це, з одного боку, інтереси тих, хто найбільше впливає на сутність соціальної політики, що виробляється (владної еліти, уповноважених суб’єктів,

яким делеговане право приймати рішення); з іншого боку, інтереси тих, на кого найбільше впливає вироблена політика (широких верств населення, його окремих соціальних категорій і груп, диференційованих за різними ознаками – віком, статтю, станом здоров'я, способом і рівнем життя, причетністю до певних професій тощо); загалом інтереси суспільства, яке може продуктивно функціонувати й розвиватися лише за умови досягнення компромісу між елітою і народом, який тимчасово (тому що зміни умов життя вимагають зміни умов компромісу) влаштовує обидві сторони.

Звідси виходить, що головна проблема формування і реалізації соціальної політики полягає в тому, щоб забезпечити її адекватність потребам суспільства в кожний конкретний проміжок часу, що включає забезпечення балансу інтересів суб'єктів (тих, хто творить і реалізує політику через діяльність державних органів і громадських організацій) та об'єктів (тих, для кого вона твориться, – населення загалом, його окремих груп і категорій) цього процесу.

Але розроблена/реалізована соціальна політика не буде адекватною потребам суспільства, якщо створюватиметься лише на основі суб'єктивних міркувань носіїв відповідних повноважень (суб'єктів) – таким шляхом априорі не можна забезпечити баланс інтересів у системі суб'єкт-суб'єктних стосунків у процесі розробки-реалізації політики. Отже, потрібен спеціальний механізм об'єктивізації цього процесу.

Тобто вирішення головної проблеми формування і реалізації соціальної політики – забезпечення її адекватності потребам суспільства – нерозривно пов'язане із проблемою пошуку механізму досягнення балансу інте-

ресів (творення такої політики, яка тимчасово влаштовуватиме обидві сторони єдиного процесу розвитку суспільства).

Проблема пошуку такого механізму сьогодні менш актуальна для установлених західних суспільств, де кілька століть існування демократичної традиції виробили систему стримувань і противаг, яка до певної міри забезпечує згаданий баланс; суспільні зміни відбуваються досить повільно у звичний еволюційний спосіб; соціальні процеси уважно вивчаються й висвітлюються відпрацьованими засобами через розвинуті інститути громадянського суспільства: численні громадські організації, політичні партії, засоби масової інформації, наукові, зокрема соціологічні й політологічні, установи тощо. (Хоча й на Заході доводиться спостерігати певні суспільні суперечності, які час від часу проявляються у небажаних формах соціального протесту.)

Стосовно ж нових демократій, де трансформаційний період у внутрішньополітичній сфері яскраво забарвлений негативними наслідками тоталітаризму, обтяжений поки що не подоланим впливом планової соціалістичної економіки, пошук ефективного механізму формування і оцінки ефективності реалізації соціальної політики стає на цей час нагальною проблемою, невирішеність якої неодмінно гальмуватиме процес переходу до повноцінної демократії, цивілізованого ринкового господарювання, соціальної держави.

Яким має бути зазначений механізм? Очевидно, що він не виконуватиме свого призначення, якщо функціонуватиме відокремлено від власне процесу творення політики, тобто як метод пізнання суспільних явищ з арсеналу класичної науки, котрий обме-

жується лише примноженням теоретичних знань з позиції стороннього дослідника-спостерігача. Навпаки, цьому механізмові мають бути притаманні усі властивості прикладної науки. Тобто він повинен виступати як засіб активного творення (вироблення рекомендацій щодо запровадження доцільних змін, коригування діяльності на підставі вироблених оцінок тощо) політики, її наукового обґрунтування, об'єктивізації та оптимізації.

Оскільки баланс інтересів сторін соціально-політичного процесу за своєю природою є тимчасовим і зі зміною істотних умов життя набуватиме тенденції до порушення, то й механізм творення соціальної політики також має бути гнучким, постійно забезпечувати своєчасні й ефективні зміни відповідно до змін реалій життя різних прошарків і груп населення. (Якщо зміни політики не встигатимуть за змінами життя, в суспільстві накопичуватимуться суперечності, і з часом, коли їх кількість трансформується в якісний вимір, розбалансування інтересів неминуче спричинить якщо не скасування існуючого порядку революційним шляхом, то принаймні дестабілізацію внутрішньосуспільних відносин, падіння виробництва, нехтування законністю, зубожіння, втрату духовних і соціальних орієнтирів більшістю населення, інші негативні наслідки, добре відомі з історії.)

Отже, очевидно, що на цей час в Україні одне з головних завдань суспільних наук полягає в тому, щоб запропонувати органам влади такий механізм формування та оцінки ефективності реалізації соціальної політики, який забезпечуватиме вироблення оптимальних рішень в ситуації, що склалася “на сьогодні”, і постійне коригу-

вання політики відповідно до змін, які вельми швидко відбуваються у житті нового суспільства.

Чи є реалістичним вирішення цього завдання за сьогоденних умов українського життя? Очевидно, так. Адже головною сприятливою передумовою цього є та обставина, що, незважаючи на всі труднощі трансформаційного періоду, в Україні не виникли нерозв'язні суперечності між народом і владою. (Цьому сприяли кілька факторів: спільне, хоча й з різних міркувань, прагнення наприкінці 80-х – початку 90-х років 20 ст. державної незалежності різними соціальними категоріями і групами громадян; відсутність організацій екстремістського спрямування, які б мали достатній вплив щодо підбурювання широких верств населення на антивладні дії; до певної міри зважена політика керівництва держави в перші, найбільш складні роки державотворення, в тому числі й намагання зберегти деякі, хоча й недостатні соціальні гарантії для найбільш незахищених верств населення; природна толерантність, притаманна українському менталітетові; врешті-решт менша політична активність широких мас і менший ступінь їх невдоволення владою, ніж у тих пострадянських суспільствах, де зміна соціального устрою була поєднана із силовим тиском, громадською непокоррою, навіть кровопролиттям.) Отже, механізм оцінки формування і реалізації соціальної політики, який конче потрібен Україні, має бути спрямований не на подолання протистояння за віссю “еліта – населення” (як принципового, його, на щастя, поки що не існує, хоча невідомо, як довго зберігатиметься відносна рівновага, якщо не використовуватимуться адекватні важелі со-

ціальної політики), а на створення реального партнерства між народом і владою, своєчасну ідентифікацію болючих соціальних проблем, розроблення дієвих заходів з їх вирішення.

Зрозуміло, що такий механізм не може бути ефективно реалізований відокремлено від існуючого порядку розробки і прийняття соціально-політичних рішень, запровадження їх у життя через діючу систему функціонування гілок державної влади. Навпаки, він має бути “вмонтованим” у цю систему як основний практичний інструмент оцінки довгострокових комплексних програм та планів національного масштабу; більш локальних середньо- і короткострокових проєктів регіонального та місцевого масштабу; окремих заходів і дій стосовно певних соціальних явищ та в інтересах окремих категорій і груп населення.

Короткий огляд основних підходів, прийнятих у наукових дослідженнях і навчанні, сучасній теорії соціальної політики, надбань практики останніх років свідчить, що в період незалежного розвитку українського суспільства склалися принципово нові умови розробки і реалізації соціальної політики. У найбільш узагальненому вигляді ці умови можна охарактеризувати за чотирма основними положеннями.

Перше полягає в тому, що у середовищі суб'єктів – творців політики, хоча й повільно, поступово, але все більше формується усвідомлення того, що творення будь-якої соціальної політики не матиме успіху, якщо ґрунтуватиметься лише на міркуваннях здорового глузду (які, як правило, відображають власний життєвий досвід) самих творців політики, їхніх особистісних емоційно-вольових уподобаннях та практично-політичному досвіді,

набутому раніше (часто – за інших суспільно-політичних та соціально-економічних умов); що впровадженню певної соціальної політики має передувати процес її розробки (визначення цілей, завдань, шляхів і способів їх реалізації, установлення причинно-наслідкових зв'язків, що забезпечуватимуть досягнення очікуваних результатів, визначення потрібних ресурсів різного характеру, передбачення можливих відхилень від попередніх планів та системи відповідного коригування практичних дій із реалізації політики на основі зворотного зв'язку, забезпечуваного відповідними інструментами – оцінкою, моніторингом тощо); що цей процес є хоча й складною, але необхідною частиною формування і реалізації успішної соціальної політики; що в цьому процесі теоретико-методологічне знання і практичний досвід виступають як дві невід'ємні складові, але кожна з них має своє, чітко визначене місце, відіграє свою роль, тобто вони існують у певному співвідношенні, і в ньому питома вага наукової складової об'єктивно переважає.

Друге положення полягає в тому, що за нових умов відбулося певне звуження об'єкта соціальної політики. Якщо в радянські часи вважалося, що ним був весь народ (феномен патерналізму держави), а основні завдання соціальної політики полягали у забезпеченні його матеріальних і духовних потреб, розвитку соціалістичного способу життя, удосконалення соціальної структури суспільства відповідно до постулатів радянського варіанта соціалістичної теорії, то за сучасних умов політика держави переважно орієнтована на вирішення дещо інших проблем. Основними з них стають належне соціальне забезпечення і соціальний захист тих верств і цільових

груп населення, які цього потребують, нівелювання негативних наслідків трансформаційного періоду в матеріальній і духовній сферах, удосконалення соціальної структури суспільства відповідно до умов становлення ринкової економіки.

Третє (пов'язане з попереднім) — це перехід від патерналізму держави і зрівняльного підходу щодо всього народу, як це було за радянських часів, у напрямі до більшої відповідальності особистості (неодмінна ціна за набуття свободи волевиявлення і дії у демократичному суспільстві) та адресності соціальної політики щодо конкретних верств і цільових груп населення.

Четверте положення, характерне для нових умов життя українського соціуму, — це прагнення до все більшого використання у процесі формування і реалізації соціальної політики досвіду передових західних країн. (Цьому сприяє і збільшення кількості перекладів українською мовою наукових праць авторитетних дослідників з Європи і Північної Америки [2; 3; 4]). Природно, що перелічені умови мають бути враховані при відпрацюванні наукового підходу до створення концепції, про яку йдеться у цьому дослідженні.

Саме за такого підходу з'являється можливість ідентифікувати обмеження й перешкоди, які сьогодні гальмують перехід України до повноцінної соціальної держави, виявити найбільш доцільні шляхи здійснення такого переходу. А за відсутності об'єктивного механізму, здатного переконливо довести переваги й недоліки того чи іншого шляху, спроби просування до соціальної держави або здійснюються безсистемно, не керуються визначеним розумінням тієї моделі державного устрою, якої слід прагнути, або взагалі не відбуваються.

Наприклад, Конституція України (1996 р.) проголосила Україну як соціальну державу (ст. 1). Але стратегії будівництва такої держави, запропоновані науковцями і політиками, значно відрізнялися (зокрема, через створення численого середнього класу [5, с. 182; 6, с. 345–346]; через визнання державою перед громадянами необхідності створити для всіх рівні стартові умови, перерозподіл доходів завдяки податкам і соціальним програмам [7, с. 279, 283]; через “забезпечення збалансованого функціонування суспільства без струсів і потрясінь, досягнення в суспільстві злагоди, стабільності та соціальної цілісності...” [8, с. 19]; через підвищення вартості національної робочої сили, підвищення платоспроможного попиту населення, посилення мотивації праці [9, с. 120] тощо). І хоча наявність різних підходів до проблеми будівництва соціальної держави сама по собі є нормальним і позитивним явищем, але жоден з названих шляхів державою послідовно не реалізується.

Не останньою причиною цього є невпевненість у перевагах того чи іншого шляху, відсутність об'єктивних прогнозів щодо можливих перешкод і неочікуваних наслідків. Зрозуміло, що, не маючи достатніх підстав для вибору, експериментувати в цій сфері безвідповідально, навіть злочинно. Але й “тупцювати на місці”, не визначитися щодо ідеальної моделі соціального розвитку, її критеріїв і шляхів досягнення, означає втрачати час, тобто відставати від інших країн апіорі. За нинішніх умов глобалізації економіки, взаємної інтеграції культур, існування достатньо відкритих кордонів, відставання у соціальній сфері спричинять безліч негативних наслідків, у тому числі й утрату значного прошар-

ку найбільш кваліфікованих продуктивних сил, що дедалі більше погіршуватиме передумови для успішної побудови соціальної держави. Отже, проблема вибору оптимальних соціальних моделей державотворення, шляхів і засобів їх досягнення стає однією з центральних проблем соціальної політики в Україні. Сприятливі достатньо обґрунтованому вибору можна за допомогою адекватного механізму оцінки формування та ефективності реалізації соціальної політики, який здатний виявити переваги й недоліки того чи іншого шляху розвитку.

Сучасна наукова думка чітко визначає тісний зв'язок соціальної політики з економікою, доводить необхідність усвідомлення такої політики як діяльності держави, спрямованої на удосконалення соціально-трудових і розподільчих відносин на рівні суспільства, регіонів, окремих підприємств тощо. Аналіз соціальної політики являє собою, передусім, розгляд соціально-трудових відносин, демографічних та міграційних процесів, функціонування соціально-культурних галузей з позицій фундаментальних соціально-економічних категорій, процесів і явищ (ринку праці, зайнятості, заробітної плати, продуктивності праці тощо) з урахуванням потреб реформування соціально-господарчого комплексу (систем соціального захисту, пенсійного забезпечення, освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства) з метою синхронізації змін і підвищення ефективності дій у нових умовах (демократизації та поглиблення ринкових відносин) [10, с. 6]. До сфери соціальної політики відносять вирішення проблем, пов'язаних з поліпшенням матеріального добробуту населення, продуктивної зайнятості, гарантуванням прав громадян на пра-

цю, соціальному захисту, освіті, охорону здоров'я, житло, соціальну підтримку найуразливіших верств населення, підвищенням тривалості життя, поліпшенням соціальної інфраструктури тощо [8, с. 20].

Таке розуміння соціальної політики не суперечить уявленням представників нееконімічних наук (частини політологів, юристів, соціологів, фахівців із соціальної роботи), які концентруються на інших аспектах соціальної політики – суб'єкт-об'єктних стосунках [9, с. 114; 11, с. 620–621], системі їх нормування і відповідних структурах [12], ідеологічній [13, с. 38] та моральній складових [14].

Зазначені міркування дозволяють зробити висновок, що механізм формування та оцінки ефективності реалізації соціальної політики має бути комплексним у широкому розумінні.

По-перше, в тому сенсі, що враховуватиме й інші аспекти: особливості взаємостосунків між державою та населенням; якість створених законів/нормативів та ефективність структур, що їх виробляють і забезпечують дотримання чинного законодавства; ідеологічні, духовні, моральні наслідки прийнятих рішень тощо. Зрозуміло, що за цього підходу наукові дані для аналізу можуть бути достатньо повними, якщо походитимуть з різних галузей державного управління та суспільного життя, з різних рівнів, на яких формується й реалізується соціальна політика.

По-друге, розуміння принципу комплексності механізму, що розроблятиметься, має бути розширено в тому сенсі, що він забезпечуватиме міжгалузевість (дослідження даних різних галузей і секторів політичного, соціального та економічного життя ук-

раїнського соціуму) та багаторівневості (дослідження даних національного, регіонального й місцевого рівнів, а також на рівні окремих організацій, цільових груп населення тощо).

По-третє, ще один аспект розуміння комплексності згаданого механізму, який виходить із логіки наукового підходу, полягає в тому, що дослідження соціальної політики має відбуватися не лише на етапі її реалізації, а так само й на етапі її формування, починаючи від ідентифікації тієї чи іншої соціальної проблеми та розробки адекватної ідеології її вирішення. На цьому етапі визначатимуться мета, завдання, конкретизуватимуться об'єкти й суб'єкти процесу, ресурси, плани реалізації, обґрунтовуватимуться причинно-наслідкові зв'язки, на основі яких планується досягти очікуваних результатів тощо. А вже на етапі реалізації наукові дослідження виконуватимуть іншу функцію: оцінюватимуть ефективність розробленої соціальної політики і коригуватимуть її (в міру виникнення такої потреби) відповідно до життєвих реалій, що змінюватимуться.

Такий багатоаспектний підхід до розуміння комплексності механізму формування та оцінки ефективності реалізації соціальної політики зумовлює потребу в застосуванні до оцінювання політики спеціального наукового засобу, здатного забезпечити:

- інтегральне усвідомлення соціальної проблеми від моменту її постановки аж до отримання результатів впровадження соціально-політичної діяльності з вирішення цієї проблеми;
- дотримання всіх вимог науковості, включаючи система-

тичність отримання даних, на основі яких вироблятимуться політичні рішення (забезпечення доцільного розподілу дослідницьких процедур у часі, виправданої періодизації досліджень, можливості періодичного порівняння отриманих даних тощо), та послідовність застосування наукової складової до вироблення політичних рішень, їх впровадження та оцінки досягнутих результатів (науковий супровід політичного процесу на всіх його етапах: на стадії зародження ідеї; протягом усього строку розробки – визначення мети, завдань, результатів, об'єктів і суб'єктів процесу, теоретичного обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків, на основі яких плануються очікувані результати, потрібних ресурсів, планів практичної реалізації тощо; протягом усього терміну реалізації – здійснення оцінки, запровадження моніторингу тощо);

- адекватну технологію і методику розробки та реалізації соціальних програм (проектів, планів, заходів тощо).

Тобто при розробці теоретичних засад концепції створення комплексного механізму формування та оцінки ефективності реалізації соціальної політики слід враховувати, що: а) зазначений механізм повинен, відповідаючи іншим вимогам науковості, в тому числі дотримуватися комплексного підходу в багатоаспектному вимірі, зокрема одночасно концентруватися на економічних наслідках, не нехтуючи неекономічними результатами со-

ціальної політики; б) одночасно забезпечувати міжгалузевість і багаторівневність досліджень; в) користуватися специфічним науковим засобом інструменталізації та операціоналізації оцінювання розробки і впровадження соціальної політики (основою якого може бути технологія, методологія і методи наукового супроводу соціальних проектів); г) забезпечувати систематичність і послідовність дослідницьких процедур, потрібних для вироблення політичних рішень, їх упровадження, коригування відповідних процесів та оцінки отриманих результатів.

Отже, концепція має бути розроблена так, щоб механізм оцінювання, про який ідеться, природно “вписався” в чинну структуру державного управління, і саме з урахуванням цього повинні бути формалізовані основні характеристики цієї концепції: принципи і положення, покладені в її основу; основні функції механізму оцінювання та його характерні риси, наукові інструменти й методи; складові його організаційної структури; етапи створення цієї структури; учасники діяльності та користувачі.

Основні принципи і положення, покладені в основу концепції, ми формуємо таким чином:

1. Функціонування механізму формування та оцінки ефективності реалізації соціальної політики спрямовується урядом.

2. Функціонування механізму відбувається на основі існуючої структури державного управління і місцевого самоврядування з дотриманням правил вироблення політики і обміну

інформацією, прийнятих на відповідних ієрархічних рівнях цієї структури.

3. Механізм є міжгалузевим (міжвідомчим), тобто процес вироблення політики і обміну інформацією відбувається за активної участі всіх інститутів структури державного управління. Але у кожному конкретному випадку залежно від специфіки предмета оцінки роль тих чи інших галузей (відомств) у виробленні політики та обміні інформацією збільшується або зменшується.

4. Механізм є загальнонаціональним за масштабом охоплення.

5. Механізм є багаторівневним за територіальною структурою.

6. Механізм базується на чіткій логічній послідовності етапів процесу розробки і реалізації соціальної політики. Це означає, що ефект дії кожного наступного етапу залежить від попереднього, тобто досягнення мети певної соціальної політики залежить від якості конструювання кожного етапу її розробки і впровадження, а виникнення “розривів” у цьому ланцюгу ставить під сумнів досягнення мети.

7. Механізм передбачає різні предмети оцінки на різних етапах оцінювання соціальної політики.

8. Механізм передбачає, що основними засобами вироблення інформації, яка становить ґрунт для оцінки формування та ефективності реалізації соціальної політики, є спеціально організовані наукові дослідження соціальних ситуацій, проблем та явищ, адекватними інструментами здійснення яких є переважно методи з арсеналу сучасної соціологічної науки [15].

1. Энциклопедический словарь. / Под ред. Б. А. Введенского. – М.: «Советская энциклопедия», 1963. – В 2 т. – Т. 1. – С. 360.
2. Ганслі Т. М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. – К.: Основи, 1996. – 237 с.
3. Лейн М. Сучасна теорія соціальної роботи / Пер. з англ. – К., 2000. – 456 с.
4. Спікер П. Соціальна політика: теми та підходи. – К.: Фенікс, 2000. – 400 с.
5. Изменение социально-классовой структуры общества в условиях его трансформации. – Х.: Основа, 1997. – 230 с.
6. Ефименко Т. О. Социально-экономическое поведение населения в условиях институциональных перемен // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. праць. – Харків: Видав. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. – 621.
7. Кучма Л. О самом главном. – К., 1999. – 351.
8. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика : Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2000. – 212 с.
9. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія : Навч. посіб. – К.: “Каравела”, Львів: “Новий світ 2000”, 2001. – 344 с.
10. Социальная политика : Учеб. / Под общ. ред. Н. А. Волгина. – М.: Изд-во «Экзамен», 2002. – 736 с.
11. Политология : Учеб. пособ. для вузов / Сост. и ред. Н. Сазонова. – Харьков: Фолио, 2001. – 831 с.
12. Капицын В. М. Социальная политика и право: сущность и взаимозависимости // Российский журнал социальной работы. – 1998. – № 8.
13. Баркер Р. Словарь социальной работы / Пер. с англ. – М., 1994.
14. Лавриненко И. М. Государственная социальная политика Российской Федерации: опыт и проблемы трансформации (80-е – первая половина 90-х годов XX столетия): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – М., 2000.
15. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів / О. О. Яременко, О. Р. Артюх, О. М. Балакірева та ін. – К.: Держ. центр соц. служб для молоді; Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – 123 с.

Подано до редакції 06.11.2005 р.